

Kształtowanie aktywności obywatelskiej wśród osób długotrwale bezrobotnych oraz budowa instytucji na przykładzie wybranej społeczności lokalnej

Robert Geisler

Streszczenie: Ekonomia społeczna to nie tylko forma organizacji życia gospodarczego, ale również w szerokim tego słowa znaczeniu instytucje, wartości i przyswojone przez obywateli sposoby myślenia i działania w sferze zarówno publicznej, jak i gospodarczej. Ekonomia społeczna opiera swoje istnienie na takich cechach, jak: współpraca, odpowiedzialność, partycypacja, kapitał społeczny czy społeczeństwo obywatelskie, czyli społeczeństwo aktywnych charakteryzujących się poczuciem podmiotowości obywateli. Celem artykułu jest wyjaśnienie kwestii jak fundusze europejskie kreują nową formę społeczności - nie tylko rozwiązując problemy społeczne i kształtując obywateli, ale również tworząc nowy typ instytucji społecznych. Na przykładzie projektu Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL „Odziedzic pracę”, realizowanego w latach 2006-2008 w Rybniku przez partnerstwo instytucji, zostaną przedstawione sposoby kształtowania aktywności obywatelskiej wśród osób długotrwale bezrobotnych oraz budowania nowego typu instytucji społecznych w wybranej społeczności lokalnej.

Słowa kluczowe: przeciwdziałanie długotrwale bezrobociu, aktywność obywatelska, instytucje lokalne, projekty europejskie.

Wprowadzenie

W ostatnich latach obserwujemy coraz większe zainteresowanie ekonomią społeczną w Polsce. Z jednej strony stanowi ona przeciwstawienie klasycznie pojmowanej ekonomii zorientowanej na przedsiębiorców, przedsiębiorstwa i wytwarzany przez nich zysk. Z drugiej strony mowa jest w tym przypadku o inicjatywach obywatelskich i znalezieniu im takiego miejsca w społeczeństwie, które zapewniłoby nie tylko dostarczenie regularnego dochodu, ale również wprowadzenie określonych wartości społecznych, takich jak solidarność czy osiąganie spójności społecznej [Hausner, 2007b, s. 9-14].

Ekonomia społeczna to nie tylko forma organizacji życia gospodarczego, ale również instytucje, wartości i przyswojone przez obywateli sposoby myślenia i działania zarówno w sferze publicznej, jak i gospodarczej. Opiera ona swoje istnienie na takich cechach, jak: współpraca, odpowiedzialność, partycypacja, kapitał społeczny czy szeroko rozumiane społeczeństwo obywatelskie, czyli społeczeństwo aktywnych i charakteryzujących się poczuciem podmiotowości obywateli. Powyższe cechy definiuje się w naukach społecznych jako cnoty obywatelskie, czyli cechy aktywnych obywateli działających na różnych polach życia społeczeństwa [Seligmann, 1995; Shils, 1997].

W literaturze przedmiotu zakłada się szczególną rolę ekonomii społecznej w wymiarze lokalnym [Hausner, 2007a; Kudłacz, 2008, s. 105-126]. Oznacza

to wpisanie powyższego modelu społecznego w sferę aktywnie działających na scenie lokalnej obywateli, gdyż przede wszystkim w tym kręgu możliwe jest realizowanie dalekosiężnych celów zaspokajających potrzeby poszczególnych obywateli czy grup społecznych. Jednak istnienie tego modelu opiera się na występowaniu w tej społeczności określonych cech mentalnych czy wzorów zachowań dotyczących podejmowania działań zbiorowych.

Celem artykułu jest pokazanie procesu kształtowania postaw obywateli, cnot obywatelskich, wartości czy mentalności w wymiarze lokalnym – przy założeniu, że są one formowane w wyniku realizacji projektów europejskich, czyli czynników zewnętrznych w stosunku do społeczności. Innymi słowy, interesujące jest jak fundusze europejskie kreują nową formę społeczności, nie tylko rozwiązując problemy społeczne i kształtując obywateli, ale również tworząc nowy typ instytucji społecznych. Na przykładzie projektu Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL „Odziedzic pracę”, realizowanego w latach 2006–2008 w Rybniku przez partnerstwo różnych instytucji – z koordynującą i administrującą rolę Rybnickiego Centrum Edukacji Zawodowej, przedstawione zostaną argumenty ukazujące zmiany w społeczności lokalnej w wymiarze kształcenia

NOTA O AUTORZE

dr hab. Robert Geisler – Instytut Socjologii, Uniwersytet Opolski.

cnót obywatelskich i społeczeństwa obywatelskiego [Geisler, 2007; Geisler, 2008a].

Artykuł powstał w oparciu o reinterpretację autorskich badań ewaluacyjnych dotyczących projektu Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL „Odziedziczyć pracę”, przeprowadzonych w latach 2007–2008 podczas trwania w/w projektu. W badaniach tych wykorzystano różne metody i techniki badawcze (m.in. badania ankietowe, wywiady swobodne, obserwację i analizę dokumentów)¹.

1. Fundamenty ekonomii społecznej

Ekonomię społeczną najczęściej definiuje się nie tylko jako model teoretyczny określonego sposobu gospodarki, ale również jako pewien typ aktywności społeczeństwa. Tym samym traktuje się gospodarkę jako część społeczeństwa, a nie jako autonomiczną czy też izolowaną od społeczeństwa instytucję. Stanowi to jedno z podstawowych założeń socjologii ekonomicznej [Smelser, Sweedberg, 1994; Trigilia, 2002]. Przyjmując tego rodzaju założenie, można mówić o ekonomii społecznej „zanurzonej” bądź włączonej w społeczeństwo, będącej jego częścią czy też – jak określają to socjologowie ekonomiczni – „zakorzenionej” (*embeddedness*) w społeczeństwie. Nie można również zapominać o tym, że każde społeczeństwo znajduje się w określonym momencie historycznym, ze swoistego rodzaju kulturą materialną i niematerialną, poziomem rozwoju technologicznego i cywilizacyjnego. Według tego rozumienia ekonomię społeczną można określić poprzez pryzmat cech kulturowych charakterystycznych dla konkretnego typu społeczeństwa. Jednak jej działania są zawsze poprzedzone mechanizmami psychologicznymi i społecznymi, takimi jak mentalność, wartości czy nawyki. Owe cechy psychospołeczne i kulturowe dotyczą takich form zachowań ludzi, jak podejmowanie działań zbiorowych, pomoc czy samopomoc, partnerstwo czy partycypacja. Pojęcia te, którymi na co dzień posługują się politycy czy realizatorzy projektów z zakresu ekonomii społecznej, na poziomie teoretycznym w naukach społecznych znajdują odpowiedniki w postaci zagadnień społeczeństwa

obywatelskiego, kapitału społecznego czy cnót obywatelskich.

Społeczeństwo obywatelskie jest wieloznacznym pojęciem o długiej historii [Pietrzyk-Reeves, 2004; Shils, 1994; Szacki, 1997]. Mając na uwadze problemy terminologiczne i zarazem teoretyczne, dla potrzeb niniejszego artykułu przyjmuje się definicję społeczeństwa obywatelskiego jako oddolnych działań obywateli, nie związanych z funkcjonowaniem państwa – działań opartych na określonych wartościach, jak wspólne podzielenie celu, szeroko rozumiana współpraca i zdolność do podejmowania działań zbiorowych [Diamond, 1997]. E. Wnuk-Lipiński definiuje społeczeństwo obywatelskie „jako ogół niepaństwowych instytucji, organizacji i stowarzyszeń cywilnych działających w sferze publicznej. Są to struktury względnie autonomiczne wobec państwa, powstające oddolnie i charakteryzujące się na ogół dobrowolnym uczestnictwem swoich członków” [Wnuk-Lipiński, 2005, s. 119]. W takim rozumieniu społeczeństwo obywatelskie najpełniej objawia się w skali lokalnej. Skala ogólnopaństwowa pomija bowiem jednostkowy charakter specyficznych potrzeb poszczególnych społeczności, jak również odpowiedź tych społeczności na różnego rodzaju wyzwania ich obywateli. Tym samym społeczeństwo obywatelskie w skali lokalnej wpisuje się w tradycję badawczą A. de Tocqueville’a, francuskiego myśliciela, który przedstawił w swoim dziele *O demokracji w Ameryce* założenia występowania na lokalnej scenie aktywności obywatelskiej różnego rodzaju grup społecznych [de Tocqueville, 1996].

Inne pojęcie, również bardzo często występujące w literaturze przedmiotu, a odnoszące się do tematyki aktywnego społeczeństwa organizującego się wokół znaczących problemów czy kwestii społecznych, to **kapitał społeczny**. Pojęcie to – w Polsce spopularyzowane przez prace R. Putnama czy F. Fukuyamę a dotyczące zaufania, norm wzajemności czy kreowania sieci społecznych w celu realizacji celów politycznych bądź biznesowych – określano w sposób funkcjonalny [Putnam, 1994; Fukuyama, 1997; Fukuyama, 2000]. Nie można jednak zapominać, że pojęcie kapitału społecznego znalazło się również w teorii socjologicznej P. Bourdieu, dla którego są to zasoby, które może wykorzystać do realizacji swoich celów osoba aktywnie działająca w określonym polu społecznym. Autor *Zaproszenia do socjologii refleksyjnej* pisze: „kapitał społeczny jest

¹ Podczas trwania projektu przeprowadzono badania ankietowe ze 106 uczestnikami projektu – beneficjentami. Badania te wykonano na początku projektu oraz po jego zakończeniu. Ponadto przeprowadzono wywiady swobodne z beneficjentami na zakończenie projektu (5) oraz z koordynatorami i pracownikami projektu z różnych instytucji biorących udział w projekcie (5).

sumą zasobów, aktualnych i potencjalnych, które należą się jednostce lub grupie z tytułu posiadania trwałej, mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanej sieci relacji, znajomości, uznania wzajemnego” [Bourdieu, Wacquant, 2001, s. 104-105]. Dla Bourdieu kapitał społeczny to jedna z istniejących form kapitałów, obok ekonomicznego i kulturowego, która może ulec konwersji, czyli przekształceniu w jego inną formę [Bourdieu, 1986, s. 241-258]. Podobnie jak w przypadku modelu społeczeństwa obywatelskiego, kapitał społeczny odgrywa istotną rolę na poziomie lokalnym, przyczyniając się m.in. do podejmowania działań zbiorowych, akcji społecznych, czy też sprzyjając wzrostowi gospodarczemu [Trutkowski, Mandel, 2004].

Wreszcie pojęcie **cnót obywatelskich**, również spopularyzowane w okresie transformacji ustrojowej, w polskiej socjologii posiada nie tylko wymiar teoretyczny, ale również i ideologiczny. Wymiar teoretyczny polega na zdefiniowaniu tego pojęcia poprzez pojęcie *obywatela* i *obywatelskości*, czyli jednostki przynależnej do określonej zbiorowości politycznej czy państwowej [Magoska, 2001; Shils, 1997]. Tego typu definiowanie cnót obywatelskich ma kluczowy wymiar dla niniejszego artykułu. Z kolei wymiar ideologiczny odnosi się do spojrzenia na obywatela poprzez pryzmat jednej z istniejących w sferze publicznej ideologii, na przykład konserwatywnej, liberalnej bądź socjalistycznej. W każdej z nich obywatel zostaje zdefiniowany w wymiarze normatywnym, charakteryzując się całkowicie odmiennymi cechami, co skłania do przyjęcia tezy o uzależnieniu cnót obywatelskich od dominującego sposobu myślenia o świecie społecznym i politycznym [Geisler, 2008b].

Podsumowując dotychczasowe rozważania można stwierdzić, że wykorzystywane w naukach społecznych pojęcia społeczeństwa obywatelskiego, cnót obywatelskich czy kapitału społecznego posiadają wspólny mianownik w postaci takich cech, jak zdolność i umiejętność mobilizacji społecznej oraz realizowanie różnego rodzaju form aktywności poprzez zorganizowane i zinstytucjonalizowane działania zbiorowe, partnerstwo, współpracę, partycypację, a zarazem cechy psychospołeczne czy też mentalne, jak zaufanie, podzielenie wspólnych zasad, wartości i norm społecznych. Nie można zatem pomijać faktu, że wyżej wymienione pojęcia posiadają również uwarunkowania historyczne,

tzn. występują w konkretnych typach społeczeństw w ściśle określonym momencie historycznym. Natomiast w literaturze przedmiotu z zakresu ekonomii społecznej definiuje się je jako jedne z podstawowych wyznaczników [Hausner, 2007ab].

2. Ekonomia społeczna w praktyce – czyli projekt „Odziedzicz pracę” (studium przypadku)

Przedmiotem zainteresowania będzie w niniejszej części kształtowanie cech wymienionych we wcześniejszym podrozdziale, czyli cnót obywatelskich, społeczeństwa obywatelskiego czy kapitału społecznego, i uznanych zarazem za priorytetowe i fundamentalne w przypadku kreowania ekonomii społecznej na poziomie lokalnym. Na początku XXI w. realizowano w Rybniku projekt finansowany ze środków unijnych – „Odziedzicz pracę”. To stanowiło materiał do eksploracji, a wyniki wykorzystano m.in. w niniejszym artykule.

Rybnik to ponad stutysięczne miasto w południowo-zachodniej części województwa śląskiego, będące stolicą Subregionu Zachodniego, silnie zindustrializowane i zurbanizowane w okresie realnego socjalizmu i zarazem historycznie śląskie. Kilkanaście lat transformacji ustrojowej w Polsce zdecydowało o sytuacji, w której Rybnik – miasto o charakterze przemysłowym z dominującą gałęzią gospodarki górnictwa węgla kamiennego – zaczął zmieniać swoje oblicze w kierunku poprzemysłowym, o czym świadczy m.in. struktura lokalnej gospodarki². Zmiana ta nie odbyła się bez negatywnych skutków, takich jak bezrobocie³ oraz pojawienie się różnego rodzaju patologii społecznych (alkoholizm czy przestępczość). Dlatego też przed tą społecznością pojawiły się nowego typu wyzwania dotyczące szeroko pojmowanego rozwoju lokalnego, związane z likwidacją długotrwałego bezrobocia czy ograniczeniem biedy i ubóstwa.

Na uwagę zasługuje fakt, że lokalni aktorzy życia politycznego i społecznego, czyli władze

² W 2006 r. w Rybniku funkcjonowało 10904 podmiotów gospodarczych, z czego dla 4489 obszarem działalności był handel, podczas gdy w usługach przemysłowych funkcjonowało 2359 przedsiębiorstw, a w budownictwie 1058.

³ Na początku transformacji ustrojowej, w 1989 r. – w Rybniku było zarejestrowanych 2580 osób bezrobotnych, w 1995 r. już 4710, a w 2000 r. – 7459 osób. W 2005 r. liczba zarejestrowanych osób bezrobotnych utrzymywała się na tym samym poziomie – 7789, a zaczęła spadać pod koniec 2006 r. i wyniosła wówczas 5260.

samorządowe i działacze organizacji pozarządowych wykazywali się innowacyjnością, która dotyczyła budowania nowych form strukturalnych, takich jak instytucje projektowe i organizacje pozarządowe skoncentrowane na projektach rozwoju lokalnego. Tym samym rozpoczęła się oddolna budowa instytucji współpracujących ze sobą, co stanowiło rezultat występowania w społeczności tzw. potencjałów wewnętrznych.

Obok czynników endogennych istotną rolę w kreowaniu zmian w Rybniku odegrały czynniki zewnętrzne – przede wszystkim akcesja Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. i pojawienie się środków pomocowych na realizację różnych zadań. W Rybniku realizowano projekty finansowane z Regionalnego Programu Operacyjnego, Europejskiego Funduszu Społecznego oraz Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, m.in.: „Rybnik to dobry adres”, „Aktywny Rybnik – Miasto z Ikrą”, „Gospodarka bez tajemnic – klucz do sukcesu”, „Rybnicki Okręg Wyżyną Nowoczesnych Technologii”, „Program stypendialny dla studentów i uczniów miasta Rybnika”, „Elektroniczna karta miejska i publiczny dostęp do Internetu w mieście”.

W latach 2006-2008 w Rybniku realizowano ze środków europejskich projekt pt. „Odziedzicz pracę”. W projekcie tym, mającym na celu przeciwdziałanie dziedziczeniu bezrobocia w rodzinach dotkniętych długotrwałym bezrobociem, budowę platformy instytucji pracujących z osobami bezrobotnymi oraz aktywizowanie społeczności lokalnych, brało udział 15 lokalnych instytucji: samorządowych, edukacyjnych i pozarządowych, przy znaczącym współudziale lokalnych przedsiębiorstw⁴.

Cele projektu dotyczące aktywizacji długotrwale bezrobotnych i ich rodzin, a także uaktywnienia społeczności lokalnych realizowano przy pomocy różnego rodzaju działań – począwszy od aktywiza-

cji, czyli treningów psychoterapeutycznych dla osób długotrwale bezrobotnych i ich rodzin, uczestnictwa w szkoleniach zawodowych, a kończąc na specjalistycznych szkoleniach z zakresu umiejętności korzystania z najnowocześniejszych technologii czy umiejętności poruszania się po rynkach pracy. Beneficjenci projektu mogli również brać udział w działaniach związanych z cyklami życia społeczno-kulturowego, jak obchodzenie świąt Bożego Narodzenia, wielkanocnych, karnawału czy uczestnictwo w różnego rodzaju piknikach, które często nawet sami organizowali. Jednym z zakładanych rezultatów projektu – obok kluczowego, jakim było włączenie osób długotrwale bezrobotnych i członków ich rodzin do rynku pracy i rozpoczęcie tym samym odgrywania przez nich roli społecznej pracownika, a zarazem obywatela i konsumenta – było utworzenie przez beneficjentów spółdzielni socjalnej, co wyraźnie lokowało projekt w sferze kreowania ekonomii społecznej na poziomie lokalnym⁵. W projekcie wzięło udział 106 osób – 72 kobiety i 34 mężczyzn. Dzięki temu zachowano proporcję co najmniej pięćdziesięcioprocentowego udziału kobiet w projekcie. Ponadto wsparciem w projekcie objęto również członków rodzin (ta grupa liczyła niecałe 400 osób).

Innym, nie mniej ważnym, celem projektu było również zbudowanie platformy współpracy pomiędzy instytucjami zajmującymi się bezrobociem oraz rozwiązywaniem lokalnych problemów społecznych. Tym samym interesujące było wspólne zarządzanie projektem przez instytucje biorące w nim udział. Nie można również zapominać, że realizatorzy projektu podjęli się także udziału we współpracy międzynarodowej, której celem była m.in. wymiana wiedzy i doświadczeń pomiędzy instytucjami pracującymi w różnych krajach nad tymi samymi zagadnieniami (Hiszpania, Francja, Włochy, Szwecja), w tym wypadku aktywizacją osób długotrwale bezrobotnych.

Podsumowując, należałoby zwrócić uwagę, że to nie tylko uruchomienie spółdzielni socjalnej zarządzanej przez osoby długotrwale bezrobotne, ale również inne rezultaty tego działania wpisywały

⁴ W projekcie brały udział następujące instytucje: Rybnickie Centrum Edukacji Zawodowej – Centrum Kształcenia Ustawicznego oraz Praktycznego, Urząd Miasta Rybnika, Urząd Gminy i Miasta Czerwionka-Leszczyny, Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej w Warszawie, Politechnika Śląska w Gliwicach, Akademia Ekonomiczna im. Karola Adameckiego w Katowicach, Powiatowy Urząd Pracy w Rybniku, Ośrodek Pomocy Społecznej w Rybniku, Ośrodek Pomocy Społecznej w Czerwionce-Leszczyńcach, Katolickie Centrum Edukacji Młodzieży KANA z Gliwic, Fundacja Ekologiczna „Ekoterm Silesia” w Rybniku, Parafialny Oddział Akcji Katolickiej – KPK „PRACA” w Parafii p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Czerwionce-Leszczyńcach, Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna z Rybnika, Centrum Rozwoju Inicjatyw Społecznych (CRIS) w Rybniku oraz Cech Rzemiosł oraz Małej i Średniej Przedsiębiorczości w Rybniku.

⁵ Spółdzielnia i rozwój własnych przedsiębiorstw to cele, jakie sobie stawiano, przy czym najważniejsze założenia dotyczyły włączenia osób długotrwale bezrobotnych do rynku pracy oraz wykształcenia w nich nowego rodzaju nawyków związanych z odgrywaniem roli pracownika.

się w model ekonomii społecznej, zakładający szeroko rozumianą aktywność społeczeństwa na poziomie gospodarczym i społecznym. W związku z powyższym pojawiają się pytania, na ile realizacja opisanego powyżej projektu może sprzyjać rozwojowi różnych form lokalnego życia społecznego, w tym tworzenia i/lub wzmocnienia idei społeczeństwa obywatelskiego (takich jak aktywność obywatelska, samoorganizacja po zakończeniu projektu), kapitału społecznego (wolontariat, wzrost zaufania do instytucji lokalnych) czy cnót obywatelskich.

3. Efekty projektu dla osób długotrwale bezrobotnych

Mimo iż projekt miał charakter wielowymiarowy, jego cele i oddziaływanie można odnieść do dwóch grup: (1) beneficjentów, czyli osób długotrwale bezrobotnych zamieszkujących Rybnik i okolice wraz ze swoimi rodzinami oraz (2) instytucji biorących udział w projekcie i budujących zarazem nowy typ lokalnego ładu instytucjonalnego. W pierwszym przypadku związku z ekonomią społeczną dotyczyły budowania modelu solidarności społecznej i spójności społecznej w wymiarze lokalnym, w drugim natomiast istotne stało się wykreowanie modelu relacji pomiędzy instytucjami lokalnymi.

Niewątpliwym sukcesem okazało się zaktywizowanie niektórych beneficjentów do tego stopnia, że znaleźli oni swoje miejsce na rynku pracy⁶. Udział w projekcie pokazał im, że można odgrywać rolę pracownika/pracowniczki i znaleźć się w innych warunkach niż długotrwale bezrobocie. Ich uczestnictwo w różnego rodzaju akcjach społecznych pozwoliło im na poznanie innego świata.

Wobec realizacji projektu pojawia się spostrzeżenie dotyczące zmian zachodzących w samych beneficjentach. W oparciu o badania ewaluacyjne projektu można stwierdzić, że przede wszystkim nastąpiła zmiana stosunku beneficjentów do własnego wyglądu (stroju). Brak uczestnictwa w szeroko rozumianym społeczeństwie w okresie pozostawania osobą długotrwale bezrobotną przyczyniło się do „zaniedbania” pod względem wyglądu (m.in. ubioru). Udział w projekcie to przede wszystkim włączenie w strumień życia społeczeństwa i zmuszenie

beneficjentów do nawiązania kontaktów z innymi ludźmi, np. z innymi beneficjentami czy partnerami projektu. Oznaczało to konieczność wyjścia z domu, co zdecydowało, szczególnie w przypadku kobiet, o zmianie ich wizerunku czy też wyglądu. Ta prosta zmiana przyczyniła się do ich metamorfozy. Odtąd zaczęli postrzegać siebie jako aktywnych uczestników życia społecznego. Dali temu wyraz w swoich wypowiedziach podczas przeprowadzonych z nimi wywiadów. Wskazywali w nich przede wszystkim na odrzucenie apatii i bierności, jaka ich cechowała podczas życia w okresie wykluczenia, na rzecz aktywności oraz wzrostu poczucia swojej wartości.

Metamorfoza dotyczyła również, co często podkreślano, wewnętrznej zmiany ich psychiki, szczególnie gdy chodzi o samoocenę beneficjentów. Przedstawiali oni siebie – po zakończeniu projektu – jako osoby pewne siebie, aktywne, mające sprecyzowane cele. Jak wypowiadali się podczas wywiadów:

- *Była taka niepewność. Są [pewne] miejsca, nie ma [nic dla mnie], to przepraszam, do widzenia. W tej chwili nie ma czegoś takiego. Jak nie ma. Dzisiaj jak cię wyrzucą drzwiami, masz wejść oknami. Teraz mogę dalej zapytać, dalej naciskać (Beneficjent 2).*
- *(Pytanie: Czy kurs nauczył Panią optymizmu?) Przywrócił. Tak. On był, tylko przyćmiony, podbudował z powrotem, bo to nie było potrzebne. No, a teraz chce mi się żyć (Beneficjent 2).*
- *W ogóle zmieniłam się o 180 stopni. Kiedyś byłam taka nieśmiała, wszystkiego się wstydziałam (Beneficjent 1).*

Beneficjenci zmienili się również w aspekcie umiejętności społecznych, przede wszystkim komunikacyjnych. Autoprezentacja i dbanie o swój wizerunek stały się jednymi z podstawowych czynników tożsamościowych. Uczestnicy projektu określali siebie jako osoby zmieniające swoje umiejętności komunikacyjne. Były one kształtowane nie tylko podczas treningów, takich jak trening psychologiczny, umiejętności komunikacji⁷, ale również w trakcie działania związanego z aktywizacją społeczności lokalnych, np. wsparcie dla dzieci i młodzieży beneficjentów czy tworzenie akcji społecznych. Wówczas to uczestnicy mieli możliwość samodzielnie i/lub z pomocą koordynatorów uczyć się w praktyce

⁶ Jeden z monitoringów (przeprowadzony w marcu 2007 r., na zakończenie części związanej z aktywizacją beneficjentów) wskazywał na udział beneficjentów na rynku pracy w liczbie 34 osób zatrudnionych na 106 biorących udział w projekcie – wskaźnik 32%.

⁷ Tzw. moduł aktywizująco-motywacyjny trwał 60 godzin. Ponadto niektórzy z beneficjentów brali udział w treningu animatorów społecznych.

działania w grupie oraz realizacji zorganizowanych działań zbiorowych.

Czy przedstawione pokrótce zmiany w samoidentyfikacji beneficjentów mają konsekwencje dla ekonomii społecznej? Jak wcześniej wspomniano, jednym z celów była organizacja spółdzielni socjalnej – jednej z kluczowych instytucji ekonomii społecznej. Rezultat ten nie został osiągnięty w związku z brakiem deklaracji osób – uczestników programu – do wzięcia udziału w tego typu przedsięwzięciu. Wśród przyczyn wspomnianej postawy beneficjentów można wymienić strach i obawy przed podejmowaniem przez nich samodzielnych działań. Niemniej jednak zmiany w samych beneficjentach można uznać za wpisujące się w zbudowanie modelu osób myślących zgodnie z założeniami filozoficznymi ekonomii społecznej. Przede wszystkim są to poczucie aktywności, wsparcie innych osób, umiejętności podejmowania działań zbiorowych. W wyniku udziału w projekcie wykreował się swoistego rodzaju kapitał społeczny pomiędzy osobami biorącymi w nim udział. Kapitał ten przejawiał się m.in. w utrzymywaniu kontaktów pomiędzy uczestnikami, również po zakończeniu projektu. Ponadto udział w stażach i praktykach zawodowych dla uczestników projektu umożliwił wykreowanie nowych sieci współpracy na rynku pracy, wytworzenie nowych więzi i kontaktów pomiędzy beneficjentami i potencjalnymi pracodawcami, co również wpisuje się w tworzenie kapitału społecznego.

W przypadku beneficjentów można mówić również o kreowaniu przez nich społeczeństwa obywatelskiego, szczególnie w grupie osób zamieszkujących Czerwionkę-Leszczynę. Udział w projekcie w tym przypadku zaowocował powstaniem grupy aktywnych obywateli dbających o swoje interesy i chcących owe interesy realizować. Była to grupa nieformalna, która nie przybrała zinstytucjonalizowanej formy w postaci żadnego stowarzyszenia czy fundacji. Nie można również zapominać, że zmiany osobowościowe beneficjentów wpisały się w model kształtowania w nich cnót obywatelskich, takich jak poczucie odpowiedzialności za siebie i bliskich, zainteresowanie sprawami publicznymi w swoim miejscu zamieszkania czy podejmowanie działań zbiorowych z innymi obywatelami. Można skonstatować, że niektórzy beneficjenci po okresie długotrwałego bezrobocia,

kiedy nie odgrywali roli aktywnych obywateli, na powrót stali się nimi poprzez chęć uczestniczenia w życiu publicznym i szeroko rozumianym społeczeństwie obywatelskim. Przykładem mogą być tzw. liderzy wśród beneficjentów, którzy nie tylko znaleźli pracę, ale również zaangażowali się w pomoc dla innych osób potrzebujących pomocy.

Podsumowując tę część artykułu można stwierdzić, że udział w projekcie dla 106 beneficjentów zakończył się nie tylko wejściem niektórych z nich na rynek pracy, ale przede wszystkim zmianą osobowościową – z osób długotrwale bezrobotnych, a tym samym biernych i pasywnych, w osoby aktywne, poszukujące swojego miejsca w społeczeństwie jako obywatele, konsumenci i pracownicy. Nowe cechy psychologiczne i społeczne, jakie przez to nabyli, pokazują występowanie, rolę i znaczenie atrybutów wyróżnianych przez model ekonomii społecznej. Jednocześnie beneficjenci podczas trwania projektu wykształcili w sobie takie cnoty obywatelskie, jak aktywność, poczucie odpowiedzialności za siebie i innych czy poczucie podmiotowości. Tym samym kreowali kapitał społeczny w postaci norm wzajemności pomiędzy sobą, czy też zaufania do pracodawców. Ich zaangażowanie w liczne akcje społeczne i działania na rzecz środowiska lokalnego wpisywały ich natomiast w model społeczeństwa obywatelskiego.

4. Efekty projektu dla instytucji

Ekonomia społeczna zakłada istnienie, jak wcześniej wspomniano, określonego typu podmiotów, instytucji, które tworzą ów model gospodarki i aktywnego zarazem społeczeństwa. Warto przyrzeć się długotrwałym rezultatom projektu „Odziedzic pracę”, który wykreował w Rybniku jako społeczność lokalnej typ ładu instytucjonalnego charakterystyczny dla ekonomii społecznej.

Należy zwrócić uwagę na kilka procesów zapoczątkowanych dzięki projektowi „Odziedzic pracę”. Są nimi: budowa lokalnego społeczeństwa obywatelskiego, pojawienie się społecznej odpowiedzialności biznesu, wykreowanie określonego modelu kapitału społecznego, również w wymiarze instytucjonalnym.

Jak wcześniej wspomniano, w projekcie Partnerstwo na Rzecz Rozwoju „Odziedzic pracę” brało udział 15 partnerów – instytucji samorządowych i pozarządowych. Różnorodność i skala wykonywanych

przez nich zadań przyczyniły się do utworzenia wielu form współpracy pomiędzy tymi instytucjami.

Kluczową rolę w projekcie odegrało Rybnickie Centrum Edukacji Zawodowej (RCEZ) – tzw. administrator projektu, czyli instytucja, która zajmowała się zarządzaniem i koordynacją całego przedsięwzięcia. Jej funkcja koordynująca polegała m.in. na kreowaniu typów i form współpracy dotyczących zagadnień związanych z realizacją poszczególnych celów i zadań w projekcie. Najważniejsze zadanie – praca z beneficjentami, czyli osobami długotrwale bezrobotnymi – wiązało się z podjęciem aktywnej współpracy z Ośrodkami Pomocy Społecznej w Rybniku i Czerwionce-Leszczynach, Powiatowym Urzędem Pracy w Rybniku, ale również instytucjami akademickimi, takimi jak Akademia Ekonomiczna w Katowicach czy Politechnika Śląska w Gliwicach. Współpraca ta polegała na realizacji zadań związanych z pracą na rzecz beneficjentów, ich szkoleniami, kursami czy szeroko rozumianym aktywizowaniem do różnych form działalności na rynku pracy czy rynku działań społecznych (organizacje pozarządowe, akcje społeczne).

Inna forma współpracy dotyczyła przedsiębiorców i pracodawców, którzy zatrudniali beneficjentów na staże i praktyki, dając im możliwości odgrywania roli społecznej pracownika. W tym obszarze RCEZ podjął współpracę ze stowarzyszeniem CRIS z Rybnika i Cechem Rzemiosł oraz Małej i Średniej Przedsiębiorczości w Rybniku. Współpraca dotyczyła przede wszystkim zaangażowania przedsiębiorców w działania aktywizujące beneficjentów.

Inny obszar współpracy wynikał z prac nad projektem informatycznym diagnozującym sytuację beneficjentów instytucji pomocy społecznej, urzędów pracy czy innych instytucji pozarządowych zajmujących się przeciwdziałaniem wykluczeniu społecznemu.

Kolejny obszar merytoryczny to promocja projektu. W to zadanie zaangażowano przede wszystkim Wydział Promocji Urzędu Miasta Rybnika i Urzędu Miasta i Gminy w Czerwionce-Leszczynach. Oba urzędy zajmowały się upowszechnianiem wiedzy zarówno na temat kolejnych działań, jak i rezultatów projektu.

Ostatni obszar to debaty i konferencje, które miały na celu nie tylko prezentację rezultatów projektu, ale również podjęcie dyskusji nad istotnymi zagadnieniami dotyczącymi przeciwdziałania

wykluczeniu społecznemu oraz rozwiązywania problemów społecznych w Rybniku i okolicach. Debaty i konferencje skupiały przede wszystkim pracowników instytucji służb społecznych, działaczy organizacji pozarządowych, samorządowców – radnych i urzędników. Dodatkowym i niezamierzonym efektem projektu był pomysł zorganizowania platformy doradztwa zawodowego, czyli forum wymiany wiedzy i metod pracy z osobami bezrobotnymi pomiędzy instytucjami samorządowymi i pozarządowymi w Rybniku.

Przedstawione powyżej formy kreowania różnego typu współpracy pomiędzy instytucjami w Rybniku i okolicach wytworzyły tzw. korzyści instytucjonalne, czyli rezultaty pojawiające się w instytucjach biorących udział w projekcie, ale również w samym Rybniku. Przede wszystkim pracownicy instytucji partnerskich podnosili swój poziom wiedzy (*know-how*), na przykład na temat pracy z osobami długotrwale bezrobotnymi lub kwestii organizacyjno-zarządczych dotyczących projektów europejskich. Jak zauważył jeden z koordynatorów projektu:

- *Celem tej współpracy jest przede wszystkim uzyskanie powiązań pomiędzy poszczególnymi instytucjami. My przynajmniej z założenia wyobrażamy sobie, że wszystkie instytucje dowiedzą się o sobie jak najwięcej – czym się zajmują i jakie są punkty wspólne. I myślę, że w tej chwili już doszliśmy do pewnego konsensusu, na przykład jeżeli chodzi o samo poradnictwo zawodowe.*

Ponadto współpraca między instytucjami w tego typu projekcie europejskim skutkowałą innego rodzaju korzyściami. Do takich zalicza się m.in. pojawienie się sieci nieformalnych kontaktów, które niejednokrotnie ułatwiły wymianę wiedzy, informacji, czy też podejmowanie najrozmaitszych przedsięwzięć w skali lokalnej. Sieci te występowały na dwóch poziomach: osób zarządzających poszczególnymi instytucjami, jak również osób pracujących na niższych szczeblach w strukturach organizacyjnych. W rezultacie wzrosło wzajemne zaufanie pomiędzy tymi osobami oraz pojawiły się nowe nawyki myślenia o lokalności jako dobru wspólnym.

Niewątpliwie korzyścią instytucjonalną było wykreowanie nowej grupy – zespołu pracującego nad jednym zagadnieniem dotyczącym rozwoju lokalnego Rybnika, w tym przypadku nad przeciwdziałaniem wykluczeniu społecznemu. W rezultacie wypracowano nowe metody zarówno wymiany

wiedzy i informacji pomiędzy instytucjami biorącymi udział w projekcie, jak i kreowania platformy współpracy pomiędzy nimi. Jedną z konsekwencji było zainicjowanie przez partnerstwo instytucji debat, które skutkowały wspomnianym już wcześniej zbudowaniem platformy poradnictwa zawodowego. Jak podkreślano:

- *Platforma poradnictwa to jest właśnie inicjatywa naszych pracowników. To już nie poszło odgórnie od nas. To wyszło z inicjatywy pracowników na naszej konferencji poradnictwa, którą żeśmy w zeszłym roku zorganizowali jesienią. I to jakoś tak samorzutnie, po konferencji moi pracownicy do mnie podeszli i powiedzieli, że jest taka inicjatywa i gdzie się z tym spotkali i można by to przynieść i widzi Pan, to jest następny efekt tej współpracy. Na pierwsze spotkanie tej platformy zaprosili doradców z okolicznych urzędów pracy. I co się okazało, że taką samą platformę tworzą w Jastrzębiu.*
- *W zakresie poradnictwa ta sprawa została załatwiona, platforma działa i to myślę jest jeden z sukcesów „Equala”. Dlatego że jest ścisły kontakt z poradnią społeczno-zawodową, różnymi doradcami, którzy są w szkole, szkolnymi ośrodkami kariery. W gruncie rzeczy wszyscy robią to samo, a nikt o sobie nie wiedział. I tutaj właśnie „Equal” do tego się przyczynił, że to zostało załatwione. I zostało załatwione dobrze.*

Projekt „Odziedzicz pracę” to przykład na budowanie lokalnego społeczeństwa obywatelskiego inspirowanego przez władze lokalne oraz w jakimś stopniu zarządzanego przez osoby związane z samorządem terytorialnym. W projekcie tym stworzono również nowe formy kooperacji pomiędzy różnego rodzaju instytucjami zajmującymi się dotąd tymi samymi zagadnieniami.

Partnerstwo pomiędzy środowiskiem instytucji pracujących z osobami długotrwale bezrobotnymi a środowiskiem biznesu zaowocowało m.in. pojawieniem się zachowań postrzeganych w kontekście społecznej odpowiedzialności biznesu (*Corporate Social Responsibility* – CSR). Definiuje się ją jako dobrowolne działania przedsiębiorstw wykraczające poza podstawowe formy aktywności firm, jaką jest wytwarzanie zysków i produkcja bądź usługi. Innymi słowy, jest to m.in. zaangażowanie środowiska biznesu w rozwiązywanie problemów środowiskowych bądź społecznych w gminie/mieście czy na wsi.

Do współpracy w projekcie „Odziedzicz pracę” zaangażowano 33 lokalne przedsiębiorstwa – w celu zatrudnienia beneficjentów na praktyki i staże. Tym samym włączono środowisko biznesu do codziennego życia rybnickiej społeczności lokalnej nie tylko poprzez zwrócenie uwagi na kwestie lokalnych problemów społecznych, jakimi są długotrwale bezrobocie i wykluczenie społeczne, ale również zaangażowano to środowisko do szerszej aktywności na rzecz rozwiązywania różnego rodzaju kwestii społecznych. Otóż zatrudnienie beneficjenta projektu przez przedsiębiorcę przyniosło korzyści obu stronom: beneficjentom, gdyż mogli rozwijać swoje umiejętności i zdobywać praktyczną wiedzę, nie wspominając już o ich udziale na rynku pracy, czy też odgrywaniu roli pracownika, a dla przedsiębiorców korzyścią okazało się posiadanie dodatkowych zasobów ludzkich do codziennych, bieżących działań firmy.

Do negatywnych czynników projektu personel projektu zaliczył dużą liczbę partnerów, co często przyczyniało się do zbyt długiego okresu oczekiwania na podjęcie decyzji bądź też przekazywania komunikatów.

Podsumowując, celem projektu Partnerstwo na Rzecz Rozwoju „Odziedzicz pracę” było również zbudowanie nowych form instytucjonalnych organizujących działania przeciw wykluczeniu społecznemu. Tworzenie nowych form współpracy pomiędzy instytucjami stanowi niewątpliwą sukces. Jest to przykład szeroko rozumianego tworzenia społeczeństwa obywatelskiego wykreowanego przez instytucje zajmujące się zbliżonymi zagadnieniami na poziomie lokalnym. Wspomnianą aktywność obywatelską tworzą obywatele – zarówno osoby zajmujące kluczowe decyzyjne stanowiska czy pozycje, jak i obywatele pracujący na różnych stanowiskach w tych instytucjach. Co ważne, dzięki realizacji projektu wytworzyła się sieć współpracy pomiędzy ludźmi pracującymi w społeczności lokalnej, która opiera się także na wzajemnym zrozumieniu i zaufaniu, co stanowi podstawę, jak wspomniano w części teoretycznej niniejszego artykułu, do budowania kapitału społecznego.

Zakończenie

Na zakończenie warto podkreślić, że realizacja w Rybniku projektu finansowanego ze środków europejskich wpisała się w szeroko rozumianą problematykę rozwoju lokalnego. Wyznaczono cele związane

z przeciwdziałaniem wykluczeniu społecznemu, a pomoc beneficjentom projektu zdecydowała o zwiększeniu, choć w nieznacznym stopniu, spójności społecznej. Beneficjenci zostali na nowo włączeni w społeczeństwo poprzez odgrywanie ról obywatela, konsumenta i pracownika. Niektórym się to udało, dzięki czemu można stwierdzić, iż w społeczności zaczęto kreować cnoty obywatelskie. Niektórzy z beneficjentów rozpoczęli odgrywanie poszczególnych ról, co w związku z ich długotrwałą nieobecnością na rynku zdecydowało o pojawieniu się form kapitału społecznego w postaci zaufania czy norm wzajemności oraz cnót obywatelskich związanych z samoorganizacją.

Jednocześnie w trakcie trwania projektu budowano społeczeństwo obywatelskie, w którym zaufanie, normy wzajemności, ale i inne elementy z definicji kapitału społecznego, takie jak zasoby jednostek (wiedza, umiejętności komunikacyjne),

zaczęły odgrywać istotną rolę w poszczególnych instytucjach lokalnych.

Niewątpliwie należy wspomnieć, że omawiany projekt charakteryzuje długotrwałe oddziaływanie na szeroko rozumiane otoczenie – w postaci transferu wiedzy, nowych instytucji, takich jak platforma doradztwa zawodowego, zaangażowanie środowiska biznesu w procesy rozwoju lokalnego. Tym samym projekty europejskie stanowią bardzo dobry przykład kreowania nowych instytucji w poszczególnych społecznościach, które pozostają na długo po zakończeniu projektów. Warto pamiętać, iż tego rodzaju wpływ stanowi jeden z kluczowych wskaźników takich projektów.

Spółeczeństwo obywatelskie to nie tylko concept teoretyczny, to nie tylko narzekanie o jego braku w Polsce okresu transformacji, ale to przede wszystkim realne codzienne funkcjonowanie poszczególnych instytucji w wielu społecznościach lokalnych Polski XXI w. ■

Literatura

- Bourdieu P. [1986], *The Forms of Capital*, [w:] E. J. Richardson (red.), *Handbook of Theory of Research for the Sociology of Education*, Greenwood Press.
- Bourdieu P., Wacquant L. J. D. [2001], *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, Przekład A. Sawisz, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Diamond L. [1997], *Civil Society and the Development of Democracy*, East Studio, Working Paper, No. 101.
- Fukuyama F. [1997], *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Przekład A. i L. Śliwa, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa–Wrocław.
- Fukuyama F. [2000], *Wielki wstrząs. Natura ludzka a odbudowa porządku społecznego*, Przekład H. Komorowska, K. Dorosz, Politeja, Warszawa.
- Geisler R. [2007], *Przebudzeni beneficjenci projektu „Odziedzicz pracę”*, Rybnickie Centrum Edukacji Zawodowej, Rybnik.
- Geisler R. [2008a], *Nowe twarze – nowe życie – nowa społeczność. Projekt „Odziedzicz pracę” dobrą praktyką?* Rybnickie Centrum Edukacji Zawodowej, Rybnik.
- Geisler R. [2008b], *Cnoty obywatelskie jako struktury poznawcze w rozwoju regionalnym. Przypadek województwa śląskiego*, Śląskie Wydawnictwa Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Nauk Społecznych im. ks. E. Szramka, Tychy.
- Hausner J. [2007a], *Ekonomia społeczna jako kategoria rozwoju*, MSAP UEK, Kraków.
- Hausner J. [2007b], *Ekonomia społeczna jako sektor usług*, „Ekonomia Społeczna”, nr 1.
- Kitson M., Martin R., Tyler P. [2004], *Regional Competitiveness: An Elusive yet Key Concept?*, „Regional Studies”, Vol. 38, No. 9.
- Kudłacz T. [2008], *Rozwój lokalny*, [w:] J. Hausner (red.), *Ekonomia społeczna a rozwój*, MSAP UEK, Kraków.
- Magoska M. [2001], *Obywatel w procesie zmian*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Narayan D., Woolcock M. [2000], *Social Capital: Implication for Development Theory, Research and Policy*, „The World Bank Research Observer”, Vol. 15, No. 2.
- Pietrzyk-Reeves D. [2004], *Idea społeczeństwa obywatelskiego. Współczesna debata i jej źródła*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Putnam R. [1995], *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Przekład J. Szacki, Fundacja im. S. Batorego, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Warszawa–Kraków.
- Seligman A. B. [1995], *The Idea of Civil Society*, Princeton University Press, Princeton–New Jersey.
- Shils E. [1994], *Co to jest społeczeństwo obywatelskie?* [w:] K. Michalski (red.), *Europa i społeczeństwo obywatelskie. Rozmowy w Castel Gandolfo*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Fundacja im. S. Batorego, Kraków–Warszawa.
- Shils E. [1997], *The Virtue of Civility. Selected Essays on Liberalism, Tradition, and Civil Society* by Edward Shils, S. Grönsby S. (red.), Liberty Fund, Indianapolis.
- Smelser N. J., Sweedberg R. (red.) [1994], *The Handbook of Economic Sociology*, Princeton University Press, Princeton.
- Szacki J. [1997], *Wstęp. Powrót idei społeczeństwa obywatelskiego*, [w:] *Ani książkę, ani kupiec: Obywatel. Wybór tekstów i wstęp J. Szacki*, Fundacja im. S. Batorego, Znak, Warszawa–Kraków.
- Triglia C. [2002], *Economic Sociology. State, Market, and Society in Modern Capitalism*, Blackwell Publishing, Oxford.
- de Tocqueville A. [1996], *O demokracji w Ameryce*, Przekład B. Janicka, M. Król, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Fundacja im. S. Batorego, Kraków–Warszawa.
- Trutkowski C., Mandel S. [2005], *Kapitał społeczny w małych miastach*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Wnuk-Lipiński E. [2005], *Socjologia życia publicznego*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.

Improving civil activity of the long term unemployed and institution building in the case study of selected local community

Abstract: Social economy is not just a form of organising economic sphere, but, in a broader sense, it includes institutions, values and accommodated manners of thinking and acting in both public and economic sectors. Social economy is based on the following features: co-operation, responsibility, participation, social capital and civil society, that is the society of active, empowered citizens. The article aims to explain the way the European funds generate new form of society by solving problems, influencing on citizens' approach and forming new institutions. Using the example of project funded by Community Initiative EQUAL „Inherit the work”, implemented in 2006-2008 in Rybnik by a partnership of institutions, the methods of improving civil activity of the long term unemployed and institution building in case study of selected local community have been presented.

Key words: counteracting long term unemployment, civil activity, local institutions, european projects.